

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна
Харківське обласне історико-археологічне
товариство

ХАРКІВСЬКИЙ
ІСТОРИКО - АРХЕОЛОГІЧНИЙ
ЩОРІЧНИК

СТАРОЖИТНОСТІ

2014—2015

СТАТТІ
ПУБЛІКАЦІЇ
НОТАТКИ
РЕЦЕНЗІЇ
ХРОНІКА

ВИПУСК 13
Видається з 1994 року

Харківське історико-археологічне товариство
ТОВ «НТМТ»
2015

УДК 930.26
ББК 63.4+63.4в6+63.3(0)32+63.3(2Ук52)
Д73

Харківський історико-археологічний щорічник

СТАРОЖИТНОСТІ 2014–2015

Пер. № КВ 557

Редакційна колегія:

д-р іст. наук, професор **С. І. Посохов**, *головний редактор*
канд. іст. наук **В. С. Аксьонов**
канд. іст. наук, доцент **С. І. Берестнєв**
д-р іст. наук, професор **М. М. Болгов**
канд. іст. наук, доцент **Ю. В. Буйнов**
канд. іст. наук, доцент **С. В. Д'ячков**, *заст. головного редактора*
канд. іст. наук, доцент **В. В. Колода**
канд. іст. наук, доцент **С. Д. Литовченко**, *відп. секретар*
канд. іст. наук, доцент **О. П. Мартем'янов**
д-р іст. наук, професор **О. П. Медведєв**
д-р іст. наук, професор **А. Д. Пряжін**
д-р іст. наук, професор **І. П. Сергєєв**
канд. іст. наук, доцент **В. В. Скирда**
д-р іст. наук, професор **Д. Слапек**
д-р іст. наук, професор **С. Б. Сорочан**
канд. іст. наук, доцент **І. Б. Шрамко**

Засновники:

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
Харківське обласне історико-археологічне товариство

Адреса редакційної колегії:

площа Свободи, 6, к. 4–89, м. Харків, 61022

E-mail: hiao@mail.ru

<https://khiao.wordpress.com/drevnosti/>

ISSN 2309-6608

© Харківський національний
університет імені В. Н. Каразіна,
2015

© Харківське історико-археологічне
товариство, 2015

І. А. Сніжко

Фауністичне місцезнаходження біля смт. Андріївка на Харківщині

еред археологічних пам'яток пізньопалеолітичного часу, відомих на сьогоднішній день на Харківщині, часто помилково згадують два об'єкти, які не мають відношення до людської діяльності, а своєю появою зобов'язані дії виключно природних факторів. Це місцезнаходження плейстоценової фауни біля м. Богодухів та смт. Андріївка Балаклійського району.

Обидві пам'ятки були обстежені І. Ф. Левицьким. Результати досліджень першої опубліковані в збірці «Палеоліт і неоліт України» за 1949 р. [1]. Автор зазначає, що під час розкопок у 1935–1936 рр. на околиці м. Богодухів, біля цегельного заводу у кар'єрі на глибині 5 м в шарі щільного жовтувато-бурого суглинку було виявлено кістки мамонта, носорога, бика та дрібних тварин. Фауністичні рештки знаходились у вимоїні, завширшки 22 м, простеженої в довжину на 70 м. Показово, що пам'ятка розташована в балці, що гірлом виходить в заплаву р. Мерла, з правого боку. Автор досліджень чітко і вичерпно описав геологічні умови залягання кісток, зазначивши: «Крем'яних або кістяних знарядь знайдено не було» [1, с. 291]. Отже, йдеться про фауністичну пам'ятку плейстоценового часу, що виникла внаслідок перевідкладення кісток загиблених тварин річковою течією. Факти, що вказували б на участь людини у формуванні цих відкладів, відсутні.

Місцезнаходження викопних кісток біля смт. Андріївка (рис. 1) було досліджено І. Ф. Левицьким 1948 р., але результати не були опубліковані. Звіт про ці роботи міститься у повідомленні, що в друкованому варіанті зберігається в фондах Наукового архіву Інституту археології НАН України [2]. У відділі археології Харківського історичного музею знаходиться лист міліметрівки із оригіналами креслень. На підставі цих двох документів є можливість узагальнити і опублікувати результати досліджень.

Мешканець смт. Андріївка Балаклійського району М. І. Бовт 2 серпня 1948 р. приїздив до Харківського історичного музею кістки, викопані ним під час риття ями для погребу. Обстежити місце знахідки були відряджені І. Ф. Левицький, що на той час був науковим співробітником Інституту археології, та науковий співробітник музею П. Є. Піхур. Роботи тривали 4–10 серпня 1948 р.

За повідомленням І. Ф. Левицького, місце, де були знайдені кісткові рештки, розташоване на відстані 600 м на південь від залізничної станції Шебелинка, на північно-східній околиці смт. Андріївка. Садиба М. І. Бовт виходить до невеликої улоговини, яку добре видно в рельєфі низького лівого берега р. Сіверський Донець. Улоговина проходить розширеною частиною тераси, що відкривається до широкої замкненої низини, яка поділяє високий та низький рівень першої надзаплавної тераси. Верхня частина завширшки 1200–1300 м, заввишки 7–8 м, нижня частина має висоту 4–5 м. Улоговина в низькій звуженій частині мала ширину 60–65 м, глибину 0,8 м. Її лівий схил, на якому розташована садиба М. І. Бовт, повільно переходить на рівень першої надзаплавної тераси.

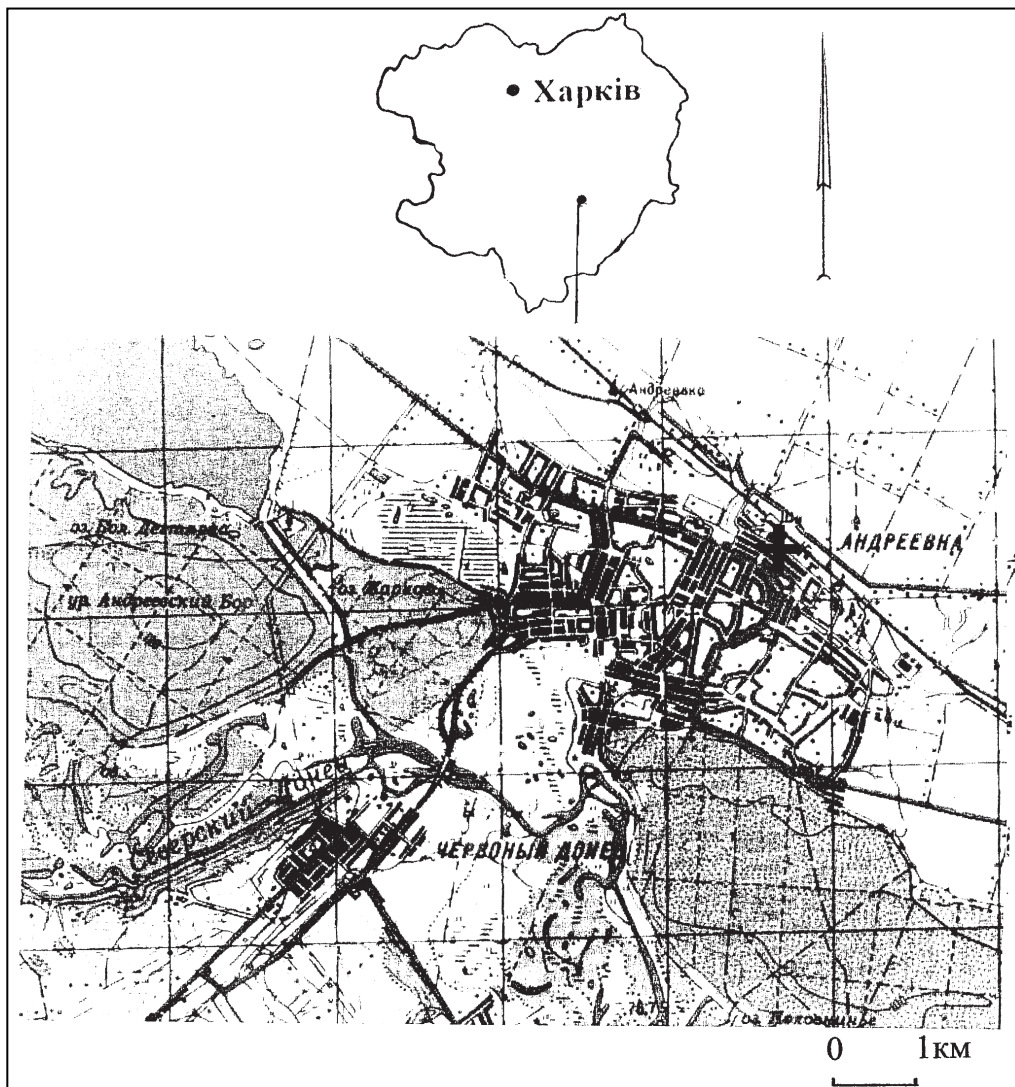

Рис. 1. Сучасна карта околиць с. Андріївка
 + – місце можливого розташування пам'ятки

Fig. 1. The modern map of the Andreyevka village outskirts
 + – the place of the possible site location

Яму для погребу було викопано поруч з будинком із північно-західного боку. Її розміри: $2,1 \times 1,6$ м, глибина 2,35 м. Після вилучення кісток в західному куті ями залишилось заглиблення у вигляді підбою, що знижувався порівняно з центром ями на 0,25–0,3 м (рис. 2).

За повідомленням М. І. Бовт, знахідки розміщувались в заглибині у наведеному нижче порядку. На захід від центру ями лежала стегнова кістка. Її верхній кінець знаходився на рівні 2,3 м, нижній навскіс спускався до глибини 2,5 м. Ближче до північно-західної стінки ями, безпосередньо під стегною кісткою, знаходились ребра, орієнтовані з північного сходу на південний захід та з південного сходу на північний захід. В їх розміщенні спостерігалась деяка симетричність: ребра лежали по 2–3 разом,

И
 К
 Т
 С
 М
 Э

Рис. 2. План і розріз ями, де були знайдені кістки мамонту
 А – яма погребу; Б – вхід з боку будинку; В – підбій

Fig. 2. Plan and cut of the hole where mammoth's bones were found:
 А – the vault hole; Б – entrance from the house side; В – the kerf

майже паралельно одне одному. Ребра, що були орієнтовані з південного сходу на північний захід, дистальними кінцями уходили за межі ями. Після їх вилучення було знайдено нижню щелепу, щоб розкрити її повністю, довелося збільшувати підбій. Її гілки проходили вздовж стінок ями, підборіддя звернуто на північний захід. При подовженні підбою з південно-західної сторони щелепи знайдені кістки правого передпліччя та ліві велика і мала гомілкові. Кістки знаходились в анатомічному порядку з незначним відхиленням від вісі стегна на північ. Відстань між дистальним кінцем стегнової та проксимальною суглобовою частиною гомілкових кісток становила 20–25 см. Трохи вище та західніше гомілкових кісток знаходилась ліва лопатка мамонта, що лежала внутрішньою стороною догори (рис. 2).

Вилучені М. І. Бовт ребра, як і всі кісткові рештки, мали неоднаковий ступінь збереженості. Серед них було 5 правих та 4 лівих із різних частин грудної клітини. На двох правих передніх ребрах були присутні сліди давніх зламів, від одного ребра зберігся верхній кінець, інше зламано на нижньому кінці. З лівих ребер не було жодного цілого.

М
К
Т
С
М

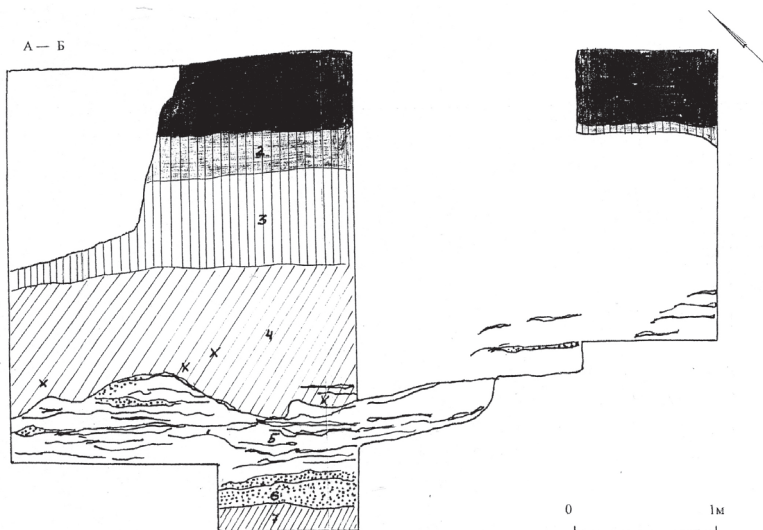

Рис. 3. Розріз вздовж північно-східної стінки розкопу по лінії А-Б.

Умовні позначки до малюнка: 1 – чорнозем; 2 – перехідний горизонт; 3 – лесовидний суглинок; 4 – суглинок з ледь помітною шаруватістю; 5 – пісок з прошарками намитого суглинку та лесовидного супіску; 6 – дрібний пісок з незначним вмістом глинистого домішку; 7 – буруватий суглинок

xx – рівень залягання знахідок в розрізах південно-східної та північно-західної стінок розкопу

Fig. 3. The cut alongside the north-east wall of the excavation at the line A-B.

Symbol legend of the figure: 1 – black soil; 2 – transitional level; 3 – loess clay; 4 – clay with slightly visible flakiness; 5 – sand with layers of cumulic clay and sandy loam clay; 6 – fine sand with negligible contents of clay admixture; 7 – brownish clay
xx – level of artifacts position in the cuts south-east and north-west walls of the excavation

Під час вилучення залишків ребер було знайдено кілька фрагментів інших зламаних ребер, фрагмент під'язичної кістки та два фрагменти трубчастих кісток дрібних тварин.

Для визначення умов залягання кісток та встановлення можливого напрямку їх розповсюдження в безпосередній близькості від міста знахідки, на захід впритул до ями, було закладено невеликий розкоп 3 × 2,5 м.

Будова тераси характеризується в межах розкопу наступним розрізом:

1. Чорнозем.....	0,6 м
2. Сіро-жовтуватий шар підґрунтя (перехідний шар).....	0,25 м
3. Лесовидний суглинок палево-жовтого кольору з незначною кількістю кротовин	0,65 м
4. Світлий буруватато-жовтий суглинок з ледь помітною шаруватістю.....	0,95 м
5. Пісок з прошарками намитого суглинку та лесовидний супісок	0,5–0,8 м
6. Дрібний пісок з незначним вмістом глинистого домішку (алювій).....	0,2 м
7. Буруватий суглинок	

В розрізі ями та розкопу чітко вимальовується схил улоговини, що знижується сходами під кутом 15°–20°. В шарі піску помітні контури вимоїни, що розширюється за схилом. В плані та розрізах були простежені послідовні нашарування, що перекривали вимоїну та схил улоговини, та відповідали часу утворення вимоїни. Нижня її частина замита піском та лесовидною супіссю, верхня та середня заповнені суглинком, що перекриває шар 5 (рис. 3). В західній частині вимоїни знаходилось невелике заглиблення, утворене стоком води. Його довжина 1,9 м, ширина 1,3 м. Саме в цьому заглибленні були знайдені кісткові рештки. В межах частини заглиблення, що збереглась, на північ та захід від нього, в напрямку вимоїни під час розчистки були зафіксовані дрібні фрагменти кісток, що залягали на різних рівнях. Про їх відкладення у різний час свідчать прошарки піску, що розділяють товщу заповнення вимоїни.

До початкового періоду заповнення вимоїни відноситься суглобова кістка мамонту, що лежала на дні заглиблення в лінзоподібному прошарку кварцового піску (2,7–2,75 м). Найбільша кількість кісткових решток залягала в середній частині заповнення (2,4–2,52 м). Кістки передпліччя та гомілка мамонта знаходились над зниженою центральною частиною заглиблення і були відділені від дна стерильним прошарком у 22–25 см завтовшки. На цьому ж рівні знаходилась нижня щелепа та проксимальний кінець стегнової мамонта.

У верхній частині заповнення, на глибині 2,36–2,42 м, переважали фрагменти кісток черепу. Лопатка мамонта за своїм положенням відповідала найвищому горизонту заповнення, що перекривав західну та східну частини вимоїни (2,27–2,28 м). На рівні цього горизонту, навколо заглиблення, знайдено дрібні скалки кісток мамонта та гризунів, а також проксимальний кінець розколотої трубчастої кістки бика.

З найпізнішими відкладами схилу улоговини пов'язані знахідки ребер мамонта в нижній частині делювіального суглинку шару 4 (2,15 м та 1,95 м). Розташування останніх відповідає загальному напрямку, в якому відбувалось розмивання та перевідкладення кісткових решток, що спочатку знаходились на підвищеній частині тераси, біля схилу улоговини.

Вищенаведений звіт І. Ф. Левицького, складений ним 12.09.1948 р. у м. Харкові, доповнено нашими посиланнями на ілюстрації, що були скопійовані з оригінального креслення. Автор наводить загальну кількість зафіксованих кісток — 71, та робить висновки стосовно інтерпретації та датування пам'ятки: «По розміщенню та характеру кісткового матеріалу можна вважати, що знайдене в ямі скупчення має зв'язок з більш значним комплексом залишків культурного шару. Культурний шар, з якого було вимито кісткові рештки, за складом фауни та стратиграфією, відповідає часу верхнього палеоліту». І. Ф. Левицький завжди багато уваги приділяв геологічному опису відкладів пам'яток, що досліджував, яскравим прикладом чого є вищенаведений звіт. В той же час автор також традиційно не дуже коректно ставився власне до археологічної складової — участі людини у формуванні відкладів об'єкту. Визначення палеолітичного віку пам'ятки автоматично пов'язує її виникнення із людською діяльністю, оскільки «палеоліт» — частина історичної періодизації людської історії. Для визначення хронологічної позиції об'єктів, що виникли без втручання людини в означений період часу більш коректним буде термін «плейстоцен».

Місцезнаходження біля смт. Адріївка розташоване на лівому низькому березі р. Сіверський Донець, що не характерно для локалізації палеолітичних пам'яток. Основна частина знахідок залягає в піску з прошарками намитого суглинку та лесовидної супесі, що є безсумнівною ознакою алювіального переносу матеріалу із місця його первинного відкладання. Скоріш за все, кістки загиблої тварини чи тварин були перевідкладені річковою течією, як і у випадку з місцезнаходженням біля м. Богодухів. Свідчень про знаходження артефактів або певну відсортованість кісткового матеріалу немає. Зараз ця територія знаходиться під суцільною забудовою (рис. 1), відомості про будь-які інші палеонтологічні чи археологічні знахідки відсутні.

Археологічні пам'ятки, безумовно, стоять на першому місці серед джерел, що дають можливість вивчати спосіб життя пізньопалеолітичного населення. Фауністичні місцезнаходження плейстоценового часу, які містять інформацію про природне оточення, об'єкти полювання давнього населення тощо, мають не менше значення. Водночас не можна ототожнювати місця знахідок плейстоценової фауни з археологічними об'єктами палеолітичного часу через різну природу їх виникнення.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Левицький І. Ф.* Сліди палеоліту коло Богодухова // Палеоліт і неоліт України – К., 1949. — Т. I. — Вип. V.
2. *Левицький І. Ф.* Археологические исследования в Харьковской области в 1948 г. — НА ІА НАНУ. — № 1948/17.

Резюме

Снежко І. А. Фауністическе местонахождение у пгт. Андреевка на Харьковщине

Местонахождение плейстоценовой фауны у пгт. Андреевка Балаклейского района Харьковской области было раскопано И. Ф. Левицким в 1948 г. Как и фауністическе местонахождение у г. Богодухов, оно было ассоциировано им со следами деятельности верхнепалеолитического населения. В статье впервые полностью опубликованы материалы исследования памятника, включая полевые чертежи. Обоснована его типологическая принадлежность к плейстоценовым фауністическим объектам, происхождение которых не связано с человеческой деятельностью.

Ключевые слова: Харьковская область, плейстоцен, фауністические местонахождения.

Резюме

Сніжко І. А. Фауністичне місцезнаходження біля смт. Андріївка на Харківщині

Місцезнаходження плейстоценової фауни біля смт. Андріївка Балакліївського району Харківської області було розкопано І. Ф. Левицьким у 1948 р. Як і фауністичне місцезнаходження біля м. Богодухів, воно було асоційоване ним зі слідами діяльності пізньопалеолітичного населення. У статті вперше повністю опубліковані матеріали дослідження пам'ятки, включаючи польові креслення. Обґрунтована її типологічна приналежність до плейстоценових фауністичних об'єктів, походження яких не пов'язане з людською діяльністю.

Ключові слова: Харківська область, плейстоцен, фауністичні місцезнаходження.

Summary

I. Snizhko. Faunistic Location Near Andreyevka Village in the Kharkiv Region

Pleistocene fauna location near Andreyevka village in the Bohodyhov district of the Kharkiv region was excavated by I. F. Levitsky in the year 1948. Like the faunistic location near Bohodyhov town, it was associated by him with the traces of the Upper Paleolithic people activity. The materials of the site research are published in full for the first time, this includes field-type drawing. Its typological belonging to Pleistocene faunistic objects origin of which isn't related to human activity is substantiated.

Keywords: the Kharkiv region, Pleistocene, Faunistic locations.

